

ЗОРАН М. СТЕВАНОВИЋ*

Институт за криминолошка и
социолошка истраживања
Београд

УДК: 342.721:343.121(497.11)

342.726:343.261-052(497.11)

343.85:343.43(497.11)

Прегледни рад

Примљен: 09.04.2012

Одобрен: 26.04.2012

ЗАТВОРСКИ СИСТЕМ И ЉУДСКА ПРАВА ЗАТВОРЕНИКА У СРБИЈИ**

Сажетак: Аутор у раду анализира концепт, организацију и надлежност затворског система у процесу извршења казне затвора, са нагласком на обезбеђењу сигурности затвореника, заштити људских права лица лишених слободе и поштовању њиховог достојанства. Приказана је основна нормативна регулатива која штити права затвореника, али и реално стање у пракси. Организација затворског система, а посебно особље затвора, веома је битан фактор у стварању услова за хуман, безбедан и законит начин извршења кривичних санкција институционалног карактера.

Рад обрађује и указује на случајеве када особље завода, користећи своју моћ у затворским условима, злоупотребљава овлашћења и прекомерно или без разлога употребљава средства принуде или врши психолошки притисак на затворенике. У таквим условима неретко долази до притужби, представки и жалби на поступање особља затвора. Злоупотреба моћи и овлашћења формалног затворског система директно и на најгрубљи начин ограничава и крши људска права затвореника. Управо због реалних могућности кршења људских права затвореника за време боравка у затвору, међународне организације, удружења и невладин сектор перманентно инсистирају на контроли поштовања људских права затвореника и на стварању друштвених механизма контроле рада затвора и заштите права лица лишених слободе.

Кључне речи: људска права затвореника, затворски систем, особље затвора, прекорачење овлашћења, злоупотреба положаја, кривичне санкције, казна затвора

* : zoranstev_iksi@yahoo.com

** Рад је настао као резултат пројекта „Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, бр. 47011.

Увод

Појам људских права односи се на концепт који се темељи на идеји да људска бића имају универзална природна права, или статус, независно од правне јурисдикције или других одређујућих фактора као што су: пол, нација, раса и слично. Универзална декларација о људским правима Уједињених нација концепт о људским правима заснива на урођеном људском достојанству. Постојање, валидност и садржај људских права и даље су предмети расправа у филозофији, етици, психологији, правним, политичким и другим наукама. Људска права су дефинисана у међународном праву и у унутрашњем праву великог броја држава. Међутим, за велики број људи доктрина људских права има и ванправни карактер и чини фундаменталну моралну основу за уређење савремене цивилизације. Она се тако приказује као демократски идеали. Циљ концепта *право човека* је успостављање заједничких стандарда у положају људи које треба да постигну сви народи и све нације, како би сваки појединац и сваки грађанин друштва тежио да допринесе поштовању установљених права и слобода. Термин „људска права” је по популарности заменио термин „природна права”, зато што се права све мање ослањају на природно право као ослонац за постојање. Опсег примене људских права зависи од општег друштвеног и цивилизацијског степена развоја и у различитим историјским периодима је имао различита одређења. Никада није постојала таква глобална усаглашеност у корист људских права, иако у већини делова света реторика не одражава стварност. Уколико желимо да премостимо тај јаз, морамо препознати да примена стандарда људских права није само апстрактна теорија. Она се мора примењивати у пракси, у свакодневном раду државних институција. Заштита људских права обезбеђује се ратификацијом међународних докумената, њиховом имплементацијом у домаће законодавство и постојањем институција домаћег и међународног права.

У области извршења кривичних санкција, а посебно код казни лишења слободе, постоји реална могућност да дође до повреде елементарних људских права затвореника и зато се заштити тих права поклања посебна пажња. Данас се заштита права лица лишених слободе остварује на три начина: заштитом општих људских права која се примењују за све, па тако и за затворенике; заштитом општих права затвореника и посебном заштитом појединих категорија затвореника (жена, малолетника, болесника и сл.) (Шепаровић, 2003: 87–90) Област људских права лица лишених слободе једна је од области које су у фокусу интересова-

ња међународних организација за заштиту људских права, невладиних организација, медија и других друштвених субјеката. Начин на који друштва поступају са особама лишених слободе, заправо, представља лакмус тест њихове стварне преданости људским правима. Постоји широк низ уговора и стандарда који дају смернице за рад затворским службама. Најзначајнији акти међународне заједнице о стандардима у заштити људских права углавном долазе из Уједињених нација, где су најзначајнији Међународни уговор о грађанским и политичким правима и Међународни уговор о економским, друштвеним и културним правима. Ти акти су правно обавезујући за све државе које су их ратификовале или су дале свој пристанак. Већина тих документа садржи референце на поступак са људима који су лишени слободе. Поред тога, постоји одређен број међународних докумената који се искључиво односе на затворенике и услове задржавања у затвор. Најважнији међународни акти који прописују минималне стандарде и услове поступања са затвореницима јесу: Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима (1955), Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966), Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950), Европска минимална правила за поступање са затвореницима (1973), Конвенција о трансферу осуђених особа (1983), Конвенција против тортуре и других начина окрутног, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (1984), Европска затворска правила (1987, 2006), Европска конвенција о спречавању мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања (1987). Међународна заједница је наведеним правним актима желела да одреди минималне стандарде поступања са лицима лишених слободе, али је истовремено дала могућност да земље које су на вишем нивоу друштвеног развоја признају затвореницима и већа права од минимално одређених. Оне те стандарде, што је врло значајно, не могу спустити испод минимално одређених стандарда међународним правом. Такав став осигурава затвореницима тзв. *минимална права*, која су наведеним актима загарантована. Идеја о дефинисању јединствених минималних стандарда поступања са затвореницима представља цивилизацијски искорак у погледу поштовања достојанства личности и заштите основних људских права и према особама које су прекршиле законске норме и вредносни систем једног друштва. Ти међународни стандарди су допуњени одређеним бројем докумената о људским правима. У Европи су то: Конвенција о заштити људских права и основних слобода (1953), Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (1989) и Европска затворска правила (1987). Судска тела у

региону су показатељи до које мере државе примењују међународне стандарде у заштити људских права. У Европи је то Европски суд за људска права а у Америци Међуамерички суд за људска права. У Европској заједници постоји Одбор за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, који има улогу надгледања поштовања стандарда људских права у притвору. Уједињене нације иду ка усвајању факултативног протокола Конвенције против мучења по којој би се успоставио систем редовних посета затвора од стране међународних тимова стручњака и независних инспекцијских група, а све ради потпуније заштите људских права затвореника. На значај проблематике заштите права затвореника указује и податак да последњих деценија Међународни центар за затворске студије изводи све своје практичне пројекте затворског управљања у оквиру контекста људских права. Ради свеобухватног проучавања затворске проблематике објављено је више стручних публикација које се баве људским правима затвореника.

Упркос свим наведеним међународним и националним јемствима људских права лица лишених слободе, њихов ниво је у многим земљама још увек испод прокламованих стандарда. Поврх тога, узнемиреност јавности често изазивају и сензационалистички пласиране вести о грубом кршењу права лица лишених слободе, као и о последицама таквог поступања у виду затворских побуна, штрајкова глађу и самоубиства осуђених или притворених лица. У основи повреда и, уопште, занемаривања права лица лишених слободе, лежи један крајње ретроградан став друштва у односу на ову популацију. И сам термин „лишење слободе”, иако општеприхваћен и заступљен у највишим правним актима, не одговара у потпуности ситуацији у којој се та лица налазе.

Специфичан положај затвореника у смислу изолације од „спољног света” и боравка у установи тоталног карактера као и одређена друштвена стигма која их, упркос савременим схватањима, и даље прати, чини их потенцијалним жртвама злоупотребе, самовоље и арбитарног поступања представника органа формалне социјалне контроле. У том контексту, највећу опасност представља законско овлашћење тих органа да у одређеним ситуацијама поступају према својој дискреционој оцени, која се, у зависности од општих друштвених услова, може свести било на целисходно расуђивање било на арбитарно опредељивање (Батрићев, 2011: 138–140).

Основне карактеристике затворског система у Србији

Концепцијско одређење затворског система у Србији темељи се на идеји о могућој реинтеграцији преступника у заједницу, разрешењу конфликта, пружању прилике за одштету жртве, уливању осећаја одговорности кроз рад у заједници и коришћење оних облика третмана чији је циљ отклањање или ублажавање узрока криминала. Такав концепт је захтевао и прилагођавање затворског система концепцији корекције у заједници.¹ Тако су, сходно захтевима реинтеграционог концепта, уведени нови видови друштвене реакције у виду алтернативног система кажњавања,² односно, санкције које замењују казну лишења слободе. Када се говори о сврси извршења кривичних санкција, у Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и Закону о извршењу кривичних санкција, могу се уочити оквири реинтеграционе концепције. Сврха кривичних санкција прама малолетницима је да се „надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитање и правилан развој његове личности, како би се *обезбедило поновно укључивање у друштвену заједницу*. Сврха малолетничког затвора је и вршење појачаног утицаја на малолетног учиниоца да убудуће не врши кривична дела, као и на друге малолетнике да не врше кривична дела”. У члану 31 Закона о извршењу кривичних санкција се, на релативно јасан начин, дефинише сврха извршења казне затвора тако „да осуђени током издржавања казне, применом система савремених васпитних мера, усвоји друштвено прихватљиве вредности *у циљу лакшег укључивања у услове живота након издржавања казне* како убудуће не би чинио кривична дела”. У члану 10 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица сврха кажњавања и извршења санкција је да се малолетнику – *обезбеди поновно укључивање у друштвену заједницу*. Такође, и у Закону о извршењу кривичних санкција, у члану 31 стоји: *у циљу лакшег укључивања у услове живота након издржавања казне*. На основу наведених законских одредби може се закључити да се законодавац код нас определио за *реинтеграцију осуђеника као филозофско-правни концепт*.

Нормативно уређење затворског систем представља важну и деликатну фазу у процесу контроле криминалитета. Процес извршења

¹ *History of the American penal System* (2004), p. 5.

² Алтернативним санкцијама могу се сматрати мере којима се отклања затварање у пенитенцијарним институцијама.

кривичних санкција изречених пунолетним лицима у Републици Србији детаљно је регулисан Законом о извршењу кривичних санкција, а извршење кривичних санкција које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела регулише Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.³ Закон о извршењу кривичних санкција уређује област извршења кривичних санкција, врсте и типове завода, службе у заводима, унутрашњу организацију затворског система, начин руковођења, рад привредних јединица у саставу завода, положај лица лишена слободе, радно-правни статус затворске администрације, сврху кривичних санкција, положај лица лишених слободе, надлежност и модел организационог облика у оквиру државне управе, припадност ресору и сл. Област извршења кривичних санкција и затворски систем су конкретније уређени и бројним подзаконским актима којима су разрађена и конкретизована - операционализована решења дата у закону, одређени поступци и услови за остваривање неких од решења прописаних законом и уређена су и друга питања битна за функционисање затворског система, односно система извршења кривичних санкција у целости. Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица уређује и обједињује материјално кривично право, органе који га примењују, кривични поступак и извршење кривичних санкција према малолетним учиниоцима кривичних дела. Концепцијски, систем кривичних санкција за малолетнике и даље је заснован превасходно на социјално-заштитном моделу и захтева доследност примене и у пенолошкој фази, како рехабилитационог, тако и реинтеграционог модела, зависно од садржине конкретне мере (Соковић, 2008: 253).

Надлежност над извршењем кривичних санкција и затворским системом у Србији припада ресору правосуђа-министарству правде које „обавља послове државне управе који се односе на: „извршење санкција”.⁴ Министарство правде своју надлежност над затворским системом остварује преко Управе за извршење кривичних санкција, као унутрашње организационе јединице министарства. Контролни механизми над радом Управе су у надлежности министарства, односно министра. Ресор правосуђа има општу и свеобухватну надлежност над извршењем кривичних санкција, али и други ресори имају одређене надлежности над појединим кривичним санкцијама. Тако је за васпитну меру заводског типа, упућивање у васпитну установу, надлежан ресор за рад и социјална питања, а за извршење мера безбедности, у делу који се односи на

³ У примени од 1. јануара 2006.

⁴ Члан 7 Закона о министарствима, *Службени гласник РС*, бр. 43/07.

доношење ближих прописа о регулисању извршења мере и стручни надзор, надлежно је и министарство здравља.⁵

Под *категоризацијом затвора* подразумева се формирање затвора или одељења у затвору разноврсног типа и врсте у којима се класификују одређене категорије осуђеника који се разликују према личним својствима и криминолошким карактеристикама и према којима се примењују различити облици третмана. Категоризација затвора је услов и за остваривање сврхе извршења казне, јер разноврсни типови затвора треба да омогуће квалитетну индивидуализацију осуђеника, да спрече „криминалну инфекцију” и формирање јаког негативног неформалног система и да омогуће примену разноврсних корекционих програма адекватних за одређену групу осуђеника. Категоризација установа је зато саставни део сврхе извршења казне, дефинисане као напуштање криминалних образаца понашања и усвајање позитивних друштвених вредности и стандарда. Принцип – *тип установе и третмана сагласно личности*, односно напуштање територијалног принципа извршења казне, треба да омогући реализацију савремених пенолошких достигнућа у области третмана осуђених лица (Марић, Булатовић, 2004: 39).

У затворском систему Србије постоје више врста и типова затвора–завода, који су категорисани према: врсти санкција коју завод извршава; висини казне; степену обезбеђења завода; узрасту осуђених лица; полу и сл. Категоризација завода према врсти кривичних санкције један је од основних критеријума за изградњу савременог затворског система, који почива на начелима савремених пенолошких и цивилизацијских захтева. Висина казне затвора је, такође, један од битних критеријума по коме је вршена категоризација завода. У затворском систему Србије, по том критеријуму, заводи су категорисани у: казнено-поправне заводе и окружне затворе. У казнено-поправне заводе се, по правилу, распоређују осуђена лица којима је изречена казна затвора чије трајање прелази једну годину, а у окружне затворе се распоређују осуђена лица којима је изречена казна затвора чије трајање или остатак трајања, после урачунатог притвора и другог лишења слободe у вези са кривичним делом, не прелази једну годину (Јовашевић, Стевановић, 2008: 69). Један од најбитнијих критеријума категоризације завода односи се на степен обезбеђења и начину поступања са осуђеницима. Законодавац одређује четири типа завода који, поред врста завода, представљају основне видове класификације заводских (пенитенцијарних) установа у нашој земљи (Јовашевић, Стевановић, 2008: 40). Установљене су четири врсте завода према степену обезбеђења и то: отворени, полуотворени, затво-

⁵ Чл. 197 и 205 ЗИКС.

рени и затворени заводи са посебним обезбеђењем. Дефинисањем четири нивоа мера обезбеђења остварена је идеја о прецизнијој класификацији осуђеника, са аспекта њиховог обезбеђивања у процесу извршења заводске санкције, као и предузимање мера опште безбедности. Законом о извршењу кривичних санкција и Уредбом о оснивању завода за извршење кривичних санкција, образована је мрежа заводских институција у Србији коју чине: пет казнено-поправних завода отвореног типа, два казнено-поправна завода затвореног типа, два казнено-поправна завода са посебним обезбеђењем, један казнено-поправни завод за жене – полуотвореног типа, један казнено-поправни завод за малолетнике и млађа пунолетна лица – затвореног типа, једна специјална затворска болница – затвореног типа, један васпитно поправни дом – полуотвореног типа и 21 окружни затвор – полуотвореног типа.

Структуру затвореника у Србији карактерише све већи број: осуђеника који су извршили тешка кривична дела са елементима насиља, осуђеника који су припадници организованог криминала, осуђеника и притвореника који су зависници од дроге, алкохола и таблета, оболелих осуђеника од инфективних и других болести, млађих осуђеника са израженим карактеристикама насиља⁶ и др. Ако се има у виду да се, поред овако сложене структуре, из године у годину број осуђеника и притвореника повећава и да је у значајној мери изнад реалних смештајних капацитета, с правом се може закључити да је стање у затворском систему веома сложено и тешко. Такви услови директно утичу на: развој неформалног система, смањење безбедности самих осуђених лица и запослених, појаву уношења недозвољених и опасних предмета и супстанци, смањену дисциплину и кршење кућног реда, организовање протеста, побуна, штрајкова, корупције и других инцидентних догађаја.

Континуирано повећање популације лица лишених слободе у Србији почело је од 1991. године⁷. Из године у годину постоји стални пораст броја затворених лица. Значајан пораст затворске популације почиње од 2000. године и траје све до данас. Крајем децембра 2000. године у затворима је било 5.723 лица лишених слободе, или 76 лица на 100.000 становника, а 31. 12. 2011. године у затворима се налазило 11.094 или 148 лица на 100.000 становника, што је повећање за око 95%. Тако велики прилив лица лишених слободе, у релативно кратком времену, непосредно усложњава стање у затворском систему и отежава успешно функционисање система. Према годишњем извештају о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2011. годину, број лица ли-

⁶ Годишњи извештај Управе за извршење заводских санкција Републике Србије за 2007. годину, стр. 11.

⁷ Тако је 1991. на 100. 000 становника било је 37 лица лишених слободе.

шених слободе на крају 2011. године нешто је мањи у односу на почетак године (табела 1). Запажа се да је последњих година број притвореника константно велики и креће се преко 3000 лица. Поврат се из године у годину повећава. У 2011. години износио је 62%, што је повећање за 2 % у односу на 2007. годину.

	Лишени слободе	1. 1. 2011.	Примљени 2011.	Укупно	Отпуштени 2011.	31.12. 2011.
1.	Осуђени	7161	7925	15092	7770	7322
2.	Мере лечења	242	79	321	113	208
3.	Притворени	3332	8510	11842	8732	3109
4.	Мал. затвор	36	9	45	16	29
5.	Васпитна мера	213	98	311	93	218
6.	Прек. кажњени	221	10235	10456	10248	208
	УКУПНО	11211	26856	38067	26973	11094

Табела 1: Кретање укупног броја лица лишених слободе током 2011. године

Структура осуђеника према врсти кривичних дела (табела 2) показује да су и даље најбројнији осуђеници који су извршили кривична дела против имовине (тешке крађе, крађе и прикривања) – 25%. Следе осуђеници који су осуђени у вези злоупотребе дроге – 21%, осуђеници који су осуђени за разбојништво – 10%, и за насиље у породици – 5 %.

	ВРСТА КРИВИЧНОГ ДЕЛА	Примљено у 2011. години
1.	Убиство и покушај убиства	268
2.	Разбојништво	800
3.	Силовање	109
4.	Тешка крађа, крађа, прекривање и сл.	1984
5.	Телесне повреде	313
6.	Превара	213
7.	Злоупотреба дроге	1688
8.	Насиље у породици	392
9.	Поседовање оружја и угрожавање сигурности	244
10.	Угрожавање саобраћаја	309
11.	Дела са елементима организованог криминала	41
12.	Ратни злочин	10
13.	Остало	1554
	УКУПНО	7925

Табела 2: Структура примљених осуђеника према извршеним кривичним делима у 2011. години

Упоређујући статистичке податке из годишњег извештаја Управе за 2011. годину са подацима из извештаја за 2007. годину, запажа се да је учешће имовинских кривичних дела у паду, али је дошло до повећања броја извршилаца кривичних дела у вези са злоупотребом дроге, као и кривичног дела насиља у породици.

Права затвореника и њихова заштита

Заштита људских права посебно је важно и осетљиво питање у условима лишења слободе, јер се затварањем особи одузима основно људско право – право на слободу. При томе, особа којој је одузета слобода задржава сва друга права која има као људско биће. Изузетак су само права која се одузимају или ограничавају као последица лишења слободе. Ограничење других права треба свести на најмању могућу меру. Законом о извршењу кривичних санкција предвиђена су основна права затвореника па је обвеза затворских управа да сваког затвореника упозна с тим правима. Један од начина упознавања с правима је омогућавање доступности свих прописа у вези с извршавањем казне затвора. Законским одредбама онемогућује се додатно кажњавање ограничавањем осталих основних људских права, осим у мери нужној за извршавање казне затвора. Самим затварањем затвореници се доводе у неповољније услове него остала популација, па стога њиховим људским правима и заштити тих права треба поклонити посебну пажњу. Закон о извршењу кривичних санкција у Републици Србији предвидео је читав сет права лица лишених слободе,⁸ која су загарантовна и која се морају поштовати. У Закону о извршењу кривичних санкција утврђена су следећа права осуђеним лицима: право на човечно поступање; право на адекватан смештај; право да осуђеник проведе најмање два часа дневно изван затворених просторија; право на исхрану подобну да одржи његово добро здравље и снагу; право на бесплатно рубље, одећу и обућу; право да надлежним органима упућује поднеске; право на неограничено дописивање; право на телефонски разговор у складу са одредбама акта о кућном реду; право на правну помоћ у вези са извршењем казне затвора; право на посету; право да једном у три месеца борави с брачним другом, децом или другим блиским лицем три часа у посебним просторијама завода; право на пријем пакета; право на неограничен пријем и слање новчаних пошиљки; право на накнаду за рад; право на дневни, недељни

⁸ Законом је утврђено 23 права лица лишених слободе из свих области живота.

и годишњи одмор; жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства; право на здравствену заштиту; жена која има дете има право на помоћ стручног особља завода; право да користи дневну и периодичну штампу и друга средства јавног обавештавања; право на основно и средње образовање; право на верски обред, да држи и чита верску литературу и да га посети свештено лице; право на поднесак, притужбу и жалбу и право да се без присуства запослених лица у заводу притужи овлашћеном лицу које надзире рад завода.

Наведена права лица лишених слободе дају гаранцију да ће се према тим лицима примењивати само најнеопходније мере ограничавања људских права које сама казна затвора са собом носи. Сва друга права не смеју се ограничавати или одузети затвореницима. Затворски систем је, свакако, сам по себи репресиван и са собом носи мноштво ограничења и депривације, али и поред тога поступање према затвореним лицима не сме да нарушава међународне и националне стандарде који гарантују достојанство лица лишених слободе.

Овом приликом степен остваривања права затвореника у Србији, посматрамо кроз здравствену заштиту, број поднесака и притужби које су поднели надлежним институцијама и појединцима, и кроз обим примене дисциплинских поступака и средстава принуде према затвореницима. Веома забрињавајућа чињеница је *здравствено стање затвореника* у затворском систему Србије. Ниво здравствене заштите лица лишених слободе је из године у годину све лошији. Недостају стручни здравствени радници, бројчана преоптерећеност затвора је енормна и непосредно се одражава на квалитет здравствене услуге, недостају лекови, осуђеници долазе са здравственим проблемима и сл. У том сегменту су људска права затвореника најугроженија, јер заводи нису у стању да осуђенике и притворенике адекватно лече и сачувају њихово здравље. У прилог овој констатацији иду и статистички подаци који показују да око 3.500 затвореника болује од неке врсте вирусне инфекције⁹ и да се у затвору налази 6.809 регистрованих наркомана и алкохоличара. Други показатељ угрожености људских права затвореника је учесталост притужби затвореника на кршење неког од њихових права – или само они то тако доживљавају. У периоду од 2007. до 2009. године само Заштитнику грађана обратило се 170 лица са притужбама на здравствену заштиту, услове боравка у затвору, класификацију осуђеника, незаконито спровођење дисциплинског поступка, одбијање премештаја, незаконито

⁹ Од хепатитиса Ц болује 3184 лица, хепатитиса Б 144, од ХИВ 60, туберкулозе 46, хепатитиса А 3 и 1 осуђеник је инфициран гонорејом.

усамљење, тортуре, остваривање права на комуникацију, обавештавање, пружање правне помоћи и сл. Заштитник грађана је у десет случајева нашао основу за покретање поступка, јер је утврђено постојање опасности од вишеструке повреде права лица лишених слободе, а констатовао је пропуст у раду затворске управе. У посетама заводу установио је постојање већине проблема и пропуста на које су указивала лица лишена слободе у својим притужбама (Батрићевић, 2011: 138–140).

Учесталост дисциплинског кажњавања, такође, показује стање у затворском систему – сукоби међу затвореницима, бекства и покушај бекства, самоповређивања, злоупотреба погодности и сл. показују сложеност стања и у таквим ситуацијама могући су пропусти у примени прописа, а самим тим и ограничења затвореничких права.¹⁰ Према затвореницима су у 2011. години, употребљена средства принуде у 1.123 случаја и то: издвајање и везивање у 745 случајева, физичка сила у 198 случајева и гумена палица у 179 случајева. Према подацима управа завода, само је у једном случају дошло до неоправдане употребе средстава принуде. Ипак, ти подаци показују учестало коришћење репресивних мера у поступању, што је, свакако, већа вероватноћа кршења права затвореника.

Прекобројност затвореника у односу на реалне капацитете затвора непосредно утиче на остваривање и заштиту права затвореника. Услови смештаја су погоршани, квалитет хране је слабији, пружање здравствене заштите касни и није адекватно, коришћење спортских и културних објеката и садржаја је отежан, сукоби између затвореника су чешћи и све бруталнији, могућност радног ангажовања је све мања, време боравка на чистом ваздуху притвореника је све краћи и сл. Све те чињенице указују да бројчана преоптерећеност затвора ланчано узрокује велики број тешкоћа у функционисању затворског система, а самим тим и директно утиче на знатно ограничење права лица лишених слободе. У таквим околностима чешће долази до ограничавања и кршења права лица лишених слободе, како из објективних, тако и из субјективних разлога.

Европска затворска правила¹¹ препоручују различите врсте и нивое надзора примене прописа о правима затвореника. Осим надзора који обављају владине стручне службе, наглашава се потреба независних надзорних тела која ће бити додатна гаранција превенције незаконитог поступања са затвореницима. Закон о извршењу кривичних санкција у

¹⁰ У 2011. години вођено је 4412 дисциплинских поступака.

¹¹ Правило 9 Европских затворских правила (2006).

Републици Србији прописује управни, судски и скупштински надзор, а даје могућност надзора од стране невладиних и међународних организација које се баве заштитом права затвореника. Надзор рада казнено-поправних завода обавља министарство надлежно за правосуђе – организациона јединица у саставу Управе за извршење кривичних санкција, надлежна за надзор, преко овлашћених лица.¹² Управа за извршење кривичних санкција има дискреционо право да одобри посету казнено-поправним заводима представницима Међународног црвеног крста, институцијама и невладиним удружењима које се баве заштитом људских права. Те посете се, по правилу, одобравају јер присутност таквих институција и удружења повећава транспарентност затворског система и унапређује ниво заштите људских права затвореника. Судска контрола се врши над применом мере притвора (над притвореним лицима)¹³, осуђеним малолетним лицима и малолетним лицима којима је изречена васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом. Скупштинска контрола има за циљ да контролише поступање са затвореницима и услове извршења кривичних санкција. О обављеном надзору саставља се извештај који се доставља Скупштини и министру правде. Та врста надзора може се третирати као „политички надзор” који има за циљ да упозори на опште проблеме који постоје у области извршења кривичних санкција, али и да покрене измене одређених закона ради унапређивања области извршења кривичних санкција. Скупштинска контрола није још у пуној функцији и није нам познато да је до сада обавила надзор у неку од заводских институција.

Закључак

Савремено друштво тежи да човекова слобода, права и достојанство представљају неприкосновену и неотуђиву цивилизацијску тековину. Због тога савремена правна наука и пракса прихватају становиште да одузимање, односно ограничење слободе кретања (али и низа других људских слобода и права), које је у бити казне затвора, као и све намерне или ненамерне депривације које га нужно прате, у сасвим довољној мери погађа осуђено лице, те да било каква додатна лишења представљају озбиљно кршење елементарних људских права. Лица лишена слободе су изложена повишеном ризику од евентуалне злоупотребе и само-

¹² Члан 270 Закона о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 85/05 и 79/09.

¹³ Члан 245 ЗИКС.

воље, управо због природе свог положаја који подразумева боравак у затвору. Зато је неопходно обезбедити више канала и механизма за спровођење интерне и екстерне контроле и надзора над радом затворског система. У анализи степена остваривања права затвореника у казнено-поправним заводима у Србији, може се констатовати да нормативно постоји широка лепеза затвореничких права и да се она, у суштини, остварују. Међутим, због преоптерећености затвора великим бројем лица лишених слободе, доведено је у питање остваривање законом установљених права затвореника. Стога постоји веома озбиљан проблем са њиховим остваривањем права на: здравствену заштиту, адекватан смештај, личну безбедност, адекватну исхрану, рад и права из рада, услове боравка у затвору, класификацију осуђеника, спровођење дисциплинског поступка, остваривање права на комуникацију, обавештавање, пружање правне помоћи и сл.

На крају, као крупна препрека остваривању људских права затвореника стоји и прилично амбивалентан однос друштва према њима, које неретко заборавља да су у питању „грађани иза решетака”, а не изоловани и обесправљени објекти социјалне стигматизације. Тај однос се, пре свега, огледа у ставу да је хуманизација односа према затвореницима у супротности са циљевима сузбијања криминалитета кроз специјалну и генералну превенцију, при чему се заборавља да сврха казне одавно није пука одмазда која је сама себи циљ, већ ресоцијализација преступника и њихово преобраћење у корисне чланове друштвене заједнице (Батрићевић, 2011: 138–140).

Литература:

1. Bošković, M., Radoman, M. (2002): *Penologija*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad.
2. Batričević, A. (2011): *Zaštitnik građana i poštovanje zatvorenika u Republici Srbiji*, *Branic*, br. 1–2, Beograd.
3. Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Ministarstvo pravde Republike Srbije, Beograd, 2011.
4. Davinić, M. (2007): *Značaj institucije ombudsmana za pravni sistem*, *Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 10.
5. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o sprečavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka izmenjene i dopunjene Protokolom i Protokolom 2 uz Konvenciju, *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/03.

6. Zakon o ratifikaciji Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 9/91 i *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 16/05 i 2/06.
7. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05 i 72/09.
8. Zakon o Zaštitniku građana, *Službeni glasnik RS*, br. 79/05 i 54/07.
9. Ignjatović, Đ. (2008): *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd.
10. Jovašević, D., Stevanović, Z. (2011): *Kazne kao oblik društvene reakcije na kriminal*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
11. Soković, S. (2002): Zaštita i ograničavanje prava osuđenih lica, *Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 9, vol. LI, knjiga 469.
12. Stevanović, Z. (2012): *Zatvorski sistemi u svetu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
13. Šeparović, Z. (2003), *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*, Zagreb.
14. Preporuka br. R (87) 3, usvojena od Komiteta ministara Evropskog saveta 12. februara 1987.
15. Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 72/10.

Prison system and human rights of prisoners in Serbia

Summary: In this paper, the author analyzes the concept, organization and jurisdiction of prison system in the process of prison sentence execution, particularly emphasizing the safety of prisoners, the protection of human rights of the persons who are deprived of their liberty and the respect of their dignity. Hence, basic normative acts regulating prisoners' rights, as well as actual conditions that appear in the practice of penitentiary institutions are presented in this place. The organization of prison system and, in particular, prison staff, represent essential factors when it comes to creating necessary preconditions for the execution of institutional criminal sanctions in a humane, safe and lawful manner.

The author of the paper discusses and points out the cases in which the members of prison staff abused their authorities, by using their empowerments in prison conditions, and applied means of coercion in an exaggerated way or without real cause, or exposed convicts to psychological pressure. Accusations, objections and complaints about the behavior of prison staff are common under such conditions. By abusing their powers and empowerments, the representatives of formal prison system violate and limit prisoners' human rights in the most direct and the most severe manner. Due to the actual threat of the violation of prisoners' human rights during their stay in prison, international organizations, associations and non – governmental sector permanently insist on the control of the respect of prisoners' human rights, as well

as on the establishment of social mechanisms that would enable the supervision of prisons and the protection of the rights of the persons who are deprived of their liberty.

Key words: human rights of prisoners, prison system, prison staff, abuse of empowerments, abuse of position, criminal sanctions, punishment of imprisonment